

IZ MEDITERANSKE BAŠTINE JADRANSKIH ILIRA

MATE SUIĆ

Suvremena arheologija, kao i historijske nauke uopće, uključivši u njih i lingvistiku i paleoetnologiju, posvećuju sve više pažnje problemu etnogeneze pojedinih naroda, bilo da se radi o onima što su ostali zameteni vihorima historije, ili o onima koji još i danas egzistiraju. U novije je doba sve jasnije da početke neke etničke zajednice nije dovoljno tražiti u njezinu doseljenju iz »pradomovine«, već da treba pokušati objasniti na koji je način nastala određena zajednica u svojoj historijskoj postojbini. U istraživanju tih procesa stanovitu ulogu igra svakako i vanjski, doseljeni element, ali ipak pitanje se primarno postavlja, kako je nastao jedan narod, a ne odakle je on došao. Bez obzira o kojoj se etničkoj zajednici radi, uloga supstrata, kulturnog i jezično-etničkog, dolazi u prvi plan, jer je jedino na taj način moguće utvrditi sve komponente koje su pridonijele formiranju nekog etnosa i objasniti u općim crtama proces asimilacije, kulturne i jezične integracije, koje se očituju u etnogenezi. Koliko je važno pravilno impostiranje tih problema, pokazuje primjer etruskologije. Dok je prije težište bilo na pitanju: odakle su došli Etruščani u Italiju (što je, nema sumnje, veoma mnogo pridonijelo napretku te discipline), danas su preokupacije etruskologa usmjerene na rješavanje pitanja kako su nastali historijski Etruščani.¹ Slična su nastojanja današnje generacije naših ilirologa. Nedavno je A. Benac, njemu svojstvenom jasnoćom, formulirao u glavnim potezima etape formacionog procesa balkanskih Ilira, od neolita pa do osvita historije, odnosno do završetka njihove etnogeneze.² On utvrđuje tri stadija u tom dugom razvitku i nalazi tri osnovna fermenta (da se poslužimo terminologijom Bosch Gimpera)³ koji su prethodili konačnom formiranju ilirskih skupina. Najstariji su P r e d i l i r i, kojih je formiranje bilo dovršeno negdje oko

¹ Upor. o tome M. Pallottino, *Etruscologia*, Milano, 1955, str. 56 i d.

² A. Benac, »Prediliri, Protoilir i Prailir«, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba*, Sarajevo, 1964, str. 59 i d. sa str. 45.

³ P. Bosch-Gimpera, *El problema indoeuropeo*, Meksiko, 1960. O Ilirima i pojedinim ilirskim grupacijama passim. Upor. indices na str. 369.

2.000 god. prije n. e. uz sudjelovanje čitava niza posebnih kulturnih komponenata. Oni su, po Bencu, predstavljali osnovni supstrat u daljnjoj etnogenezi ilirskih plemena.⁴ Ta konstatacija zaslužuje najveću pažnju i na takvu se shvaćanju temelje naša prijašnja i ova sadašnja izlaganja. U toku brončanog doba proces se nastavlja, uglavnom diferenciranjem u kontinuiranom razvoju, u ranom, srednjem a dijelom i u kasnom brončanom dobu te se koncem tog razdoblja formiraju grupe, koje A. Benac naziva Protoilirima. Krajem brončanog doba, nakon tzv. panonsko-balkanske seobe, završava proces diferencijacije na ilirskom teritoriju, formiraju se plemenske zajednice i završava se proces asimilacije. Te skupine A. Benac naziva Prailirima, kojih su historijski Iliri izravni nasljednici i potomci, što se očituju svojom posebnom kulturom na početku željeznog doba.

Na pitanje uloge supstrata prije sam se samo usputno osvrnuo i upozorio, da je on imao važan udio u formiranju liburnskog etnosa.⁵ Ujedno sam upozorio na konzervativne crte antičkih Liburna čemu imamo zahvaliti neke retencije koje nas vode u daleka vremena iz perioda njihove etnogeneze. Ovdje bi bio naš zadatak da se na tome malo više zadržimo. Moram odmah naglasiti kako nismo u stanju sve pojave o kojima će biti riječ vremenski odrediti, po fazama ili etapama kako ih je A. Benac izložio. Stoga te pojave deklariramo kao predetničke, tj. kao one koje potječu iz perioda što prethodi konačnom formiranju etnosa, ne ulazeći u to da li ih treba pripisati Predilirima, Protoilirima ili Prailirima, iako smo skloni pretpostavci da većina tih pojava pripada prvom stratumu, koji je, kako je rečeno, imao najveći udio u procesu etnogeneze balkanskih Ilira, pa smo ih i nazvali »mediteranskima« premda priznajemo da je taj termin i suviše općenit.⁶

Građa koja se ovdje uzima u razmatranje potječe isključivo iz antičkih izvora. Već sama činjenica da su pojedini (na žalost veoma rijetki) antički pisci uspjeli fiksirati neke pojave iz te domene na tlu jadranskih Ilira, ukazuje na konzervativnost tog pojasa, pogotovu otočkog dijela, koji nam je i poslije zbog tih istih svojstava sačuvao

⁴ *Sp. dj.* str. 65.

⁵ Najprije u radu: »Liburnski nadgrobní spomenik«, *Vjesnik za arheol. i hist. dalm.* (odsada *Vjesn. dalm.*) LIII, Split, 1952, str. 82 i d. Posebno sam problemu etničke stratifikacije posvetio nastupno predavanje s naslovom: »Važnost izučavanja etničke stratigrafije naših krajeva u predslavensko doba«, *Filozofski fakultet u Zadru 1956/1957*, Zadar, 1958, str. 96 do 111. U materijalima sa Simpozija o razgraničenju Ilira u antičko doba, održanom u Sarajevu, sada u štampi, obrađujem neke paleoetnografske pojave antičkih Ilira, među koje pripadaju i one koje ovdje prikazujem.

⁶ Možda je potrebno naglasiti, da se Mediteranci javljaju u priobalnom pojasu već na izmaku paleolita. Upor. A. Benac, *Studije o kamenom i bakarnom dobu u sjevero-zapadnom Balkanu*, Sarajevo, 1964, str. 20.

niz arhaičnih pojava, bilo u svojoj čakavštini, bilo u svojim običajima, a možda njima treba zahvaliti i činjenicu da se tu i naša glagoljica najbolje održala.

U okvir naših razmatranja ulazi niz pojava koje se mogu pripisati starijem predetničkom supstratu. I tu na prvo mjesto stavljamo drevni sistem društvene organizacije, poznat pod nazivom *d o d e k a p o l i t i j e*, kojemu se tragovi susreću i na području starih Liburna. Prije toga valja definirati, što se može smatrati liburnskim u određenim periodima njihove starije prošlosti. Pod Liburnima mi podrazumijevamo jedno pleme, koje je predstavljalo dio šire ilirske zajednice, s izrazitom materijalnom i duhovnom kulturom, na dosta tačno delimitiranom geografskom prostoru što obuhvaća područje od rijeke Raše u Istri do rijeke Zrmanje u Lici i rijeke Krke u srednjoj Dalmaciji. Međutim, Liburni su svojim imenom i svojom ulogom na Jadranu imali već prilično dinamičan razvoj i prije svoga konačnog etničkog formiranja na početku željeznog doba. Njih bismo mogli nazvati, oslanjajući se na navedeno izlaganje A. Benca, Protoliburnima. Oni bi predstavljali dio onog supstrata koji neposredno prethodi završetku procesa ilirske etnogeneze. Geografsko prostranstvo tog supstrata bilo je daleko veće nego li je zapremala gore spomenuta historijska postojbina Liburna. Ti Protoliburni predstavljaju periadrijatički element,⁷ koji se protezao od sjevernog pa sve do južnog Jadrana. Samo ime Liburna nije ilirsko (odnosno indoevropsko) već starije; po svom osnovnom elementu kao i po svom formatu (-rn-) ukazuje na srodnost s etruščanskim jezikom.⁸ Konkordacija između etničkog imena *Liburni* i pretpostavljenog *Liburnum od koga je nastalo ime Livorno u antičkoj Etruriji ne treba, po novijim mišljenjima lingvista, pripisivati balkansko-ilirskoj ekspanziji u taj predio Italije, već supstratu s jedne i druge strane Jadrana, koji je bio veoma srodan.⁹ Taj supstrat, koji na našim obalama možemo nazivati protoliburnskim, rasprostranjen po istočnim obalama Jadrana, morao se očitovati i u srodnosti materijalne kulture u kasno brončano doba i u najranijim fazama željeznog doba. Zadatak je naše prahistorijske arheologije da za ovu misao traži više potvrda, a dosadašnja istraživanja, i suviše oskudna, ukazuju na znatnu ujednačenost materijalne kulture uz obalu, npr. na srednjedalmatinskom otočju (Hvar, Brač)¹⁰ s kulturom s područja Liburnije, koja je dosta

⁷ G. Devoto, *Gli antichi Italici*, Firenze 1951, str. 53. O protezanju Liburna po obalama Jadrana v: M. Suić, »Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma u starije željezno doba«, *Vjesn. dalm.* LV, 1953, str. 72 i d.

⁸ Upor. Flussov članak u *Pauly-Wissowa-Kroll, Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft Suppl.* V, 1931, col. 583 s. v. *Liburni*.

⁹ G. Devoto, *op. dj.* str. 51 i d.

¹⁰ Zasada je to više impresija nego li dokumentirana misao. Struktura tumula na Hvaru (kamenje i skalja) i tipovi grobova (Kustengräber i hoker) ukazuju na veliku srodnost s tumulima na liburnskim otocirna.

dobro poznata i proučena.¹¹ Vjerojatno je da će to isto vrijediti i za područje Istre, sve do pojave »Urnenfeldera« u toj pokrajini. Možda bi u tom svijetlu trebalo promatrati poznatu liburnsku ekspanziju po jadranskim obalama. Vijesti starih pisaca koji o njoj govore relativno su dosta kasne. Podatak koji ukazuje na najveću starost jest poznata Strabonova vijest o tome kako su korintski Bakhijadi, došavši na otok Korkiru (Krf), nakon Eritrejaca, potjerali odatle Liburne.¹² Taj se događaj datira u kraj VIII st. prije n. e.¹³ Ali on zapravo označuje deklinaciju liburnske prevlasti na pojasu od Epira da Padske nizine, a vijesti pojedinih pisaca o liburnskoj prisutnosti na o. Lastovu, Hvaru¹⁴ i dr., kao i one o nekadašnjoj njihovoj prisutnosti oko Adrije i u Picenumu,¹⁵ samo su bljedje aluzije na jedno mnogo starije doba, kad je čitava obala bila zaposjednuta liburnskim elementom. Pitanje je da li se tu radi o ekspanziji Liburna iz matice zemlje po Jadranu nakon balkansko-panonske seobe, ili pak ona označava početak recesije onog protoliburnskog elementa i njegovo održavanje na ciglih nekoliko istaknutih tačaka na Jadranu do u odmaklo historijsko vrijeme, kad izvori nalaze samo njihova uporišta na otocima? U svijetlu rezultata suvremenih istraživanja druga nam se misao čini uvjeljivijom. Dok se prije govorilo o jednoj općoj balkansko-ilirskoj prevlasti na Jadranu u doba spomenute seobe, iza koje je slijedio duži period liburnske talasokracije,¹⁶ danas je više na mjestu govoriti o liburnskom elementu, razasutom već u to doba po jadranskoj obali i po otocima. Njegove pozicije bile su oslabljene spomenutom seobom, grčka kolonizacija na Korkiri ubrzala je njegovo povlačenje, a njegovu ulogu umanjila je afirmacija novih ilirskih talasokrata u južnom i djelomično u srednjem Jadranu. U prilog takvu shvaćanju ide, po mom mišljenju, i nekoliko utvrđenih historijskih činjenica. Naime, izvan svake je sumnje da je i liburnski (odnosno protoliburnski) element sudjelovao u prodoru Ilira u južnu Italiju u doba panonsko-balkanske seobe, o čemu svjedoči pojava njihove toponomastike u južnoj Italiji u znatnom broju, na relativno ograničenom prostoru, o čemu sam pisao u svoje vrijeme. Grupira-

¹¹ Upor. noviji rad Š. Batovića, »Die Eisenzeit auf dem Gebiet des illyrischen Stammes der Liburnen«, *Archaeologia jugoslavica* VI, Beograd, 1965, str. 55 i d, gdje su navedeni i ostali njegovi radovi o toj kulturi.

¹² VI 269.

¹³ Upor. Norden, *Alt Germanien*, 1934, str. 229; Nissen, *Italische Landeskunde* II, str. 144.

¹⁴ Upor. Teopomp, K. Müller, *Fragm. hist. Graec.* fgt 141, str. 302 i fgt. 6. Upor. i moju bilješku 12) u radu: »Prilog poznavanju odnosa Liburnije i Picenuma«, *Vjesn. dalm.* LV, str. 73.

¹⁵ Plin. III 110: *Truentum cum amne, quod solum Liburnorum in Italia reliquum est* i dalje III 112: *ab Ancona Gallica ora incipit; Siculi et Liburni plurima eius tractus tenuere...*

¹⁶ Tako je mislio i F. Ribezzo, *Italia e Illiria preromana*, Rim 1942. str. 74, a i ja sam slično pisao u spom. radu u *Vjesn. dalm.* LV, str. 73.

nje tih toponimija, kojih konkordancije s liburnskog područja predstavljaju gotovo potpune izonimije, nikako ne može biti plod slučaja.¹⁷ Prema tome izvan svake je sumnje da je udio tih Protoliburna u ovoj migraciji preko mora bio dosta velik. A ta kretanja prema suprotnoj obali, kako se misli, padaju u kraj XII ili u početak XI st. prije n. e., ili možda nešto kasnije, ali u svakom slučaju do kraja II tisućljeća prije n. e.¹⁸ Ako provedemo topografsku analizu svih etnonima, demotika i toponima što se javljaju na tlu južne Italije, a nose balkansko-ilirski pečat, vidjet će se da se njihove konkordancije s područja Balkana mogu ubicirati u najvećem broju na južne ilirske oblasti i na području Epira.¹⁹ Ako je onaj stari liburnski element također bio prisutan u južnim predjelima Jadrana u to doba, onda se i oni logično uklapaju u šaroliku masu balkansko-ilirskih i epirotskih skupina koje su prešle na suprotnu obalu. Za dužu egzistenciju (a ne samo za privremenu okupaciju) tih Liburna na otoku Krfu govorile bi i neke pojave iz područja toponomastike. Tukidid na dva mjesta spominje na Korkiri Hilejsku lukku (Ἰλλαικὸς λιμῆν).²⁰ Njezino ime ne može se odvajati od imena starih Hila (Ἰλλοί), koje kao susjede Liburna spominju već Ps. Skilak i Ps. Skimno,²¹ i po kojima se nazivao poznati Hilički poluotok (χερρόνησος Ἰλλικῆ) »malo manji od Peloponeza« između rijeke Krke i Salonitanskog zaljeva.²² Na kopnu nasuprot Korkiri (Krfu) nalazilo se pleme *Bulliones*, *Bullini* (upor. i *ager Bullinus*)²³ koji imaju gotovo identično ime kao i poznati liburnski susjedi *Bulini* (grč. Βουλινοί), koje opet stara tradicija veže uz Hile i Hilički poluotok.²⁴ Izvan svake je sumnje da je prisutnost Liburna na Korkiri morala trajati barem dva stoljeća, najmanje od kraja II milenija pa do odmaklog VIII st. prije n. e.

Sve to smo iznijeli, doduše i suviše ukratko, da bi se mogla s jasnijom pozadinom razmotriti pojava dodekapolitije (odnosno tetrapolitije što je, kako će se vidjeti, jedno te isto), koja očito predstavlja patrimonij supstrata na ovom dijelu ilirske zemlje. U čemu se sasto-

¹⁷ Upor. M. Suić, »Liburnski nadgrobni spomenik«, *Vjesn. dalm.* LIII, str. 89.

¹⁸ Upor. A. Benac, »Prediliri, Protoiliri i Prailiri« str. 69, gdje je i ostala literatura.

¹⁹ Toponomastičke konkordancije dviju obala obrađuju lingvisti od Kretschmera do suvremenih, posebno H. Krahe, *Balkan-illyrische geographische Namen*, Heidelberg, 1925, a isto tako i F. Ribezzo u *spom. djelu*, pa G. Devoto i drugi. Ribezzo je, koliko znam, prvi pokazao tendenciju da teritorijalno grupira toponomastičku građu, ali još uvijek taj zadatak do kraja nije obavljen.

²⁰ III 72 i 81.

²¹ K. Müller, *Geogr. Gr. min.* str. 27.

²² O tome: M. Suić, »Istočna jadranska obala u Ps. Skilakovu Periplusu«, *Rad jugosl. akad. zn. i umjetn.* 306, Zagreb, 1955, str. 143.

²³ Strabon VII 316; Plinije III 145; Livije XXXVI 7.

²⁴ Ps. Skilak 22; Ps. Skimmo 403-415 u K. Müller, *Geogr. Gr. min.* str. 32 i 213.

ji taj sistem najbolje ilustriraju stihovi iz Homerove Odiseje, u kojima se domaćin Alkinoj predstavlja Odiseju kao vrhovni vladar, koji ima pod svojom vlašću dvanaest bazileja:

δῶδεκα γὰρ κατὰ δῆμον ἀριπρεπέες βασιλῆες
 ἀρχοὶ κρῖνουσι, τρισκαίδεκάτος δ' ἐγὼ αὐτός.²⁵

Nema sumnje da ovaj podatak kod Homera predstavlja odraz jedne realne situacije na Alkinojevu otoku, koja je grčkom svijetu bila poznata vrlo rano, već prilikom uspostave prvih izravnih veza s Korkirom, vjerojatno preko Eretrijaca koji su prethodili Korinćanima, svakako znatno prije VIII st. u kome se Liburni spominju na otoku i u kome je Homerov epos doživio konačnu doradu, najvjerojatnije još u X st.²⁶ prije n. e. Prema tome historijska konstelancija ne samo da ne pruža nikakvih zapreka da se navedena pojava pripiše liburnskom elementu, već to uvjerljivo sugerira.

Podaci koji ukazuju na pojavu navedene društvene organizacije nisu, međutim, osamljeni, kad je govor o Ilirima s kraja II tisućljeća prije n. e. Taj sistem prenijeli su balkanski Iliri i na italsko tlo. Strabon navodi²⁷ da je stara Mesapija imala trinaest polisa: ἡ Μεσσαπία... ἔσχε πόλεις τρισκαίδεκα. Dakle i tu je postojala situacija koja predstavlja analogiju onoj na Alkinojevu otoku s time što je vladar trinaeste polis bio, kako misli F. Ribezzo,²⁸ bazilej pritan (πρότινις βασιλεύς), tj. imao je ulogu sličnu onoj što ju je imao Alkinoj na Korkiri. Odgovarajuće pojave susreću se i kod drugih etničkih skupina vezanih za ilirsko ime. Južnoitalski Salentinci također su bili organizirani u takav sistem, i to ne samo u miru, već također i u slučaju sukoba: i oni su imali »dvanaest naroda« (*duodecim populos*), a vojsku su dijelili na tri dijela (*in tres partes*).²⁹ Termin *populus* ima ovdje istu semantičku vrijednost kao i kod Etruščana, o čemu domala. Govoreći o Peucetima Plinije govori o dvanaest ilirskih naroda (*ab Illyriis XII populos*).³⁰ I ovdje riječ *populus* označuje jednu čest (u ovom slučaju dvanaestinu) određene zajednice. Uzevši zajedno sve te vijesti, koje još uvijek predstavljaju samo iverje izvorne građe, moramo pretpostaviti da je u jadranskom ilirskom području sistem dočekapolitije bio veoma udomaćen, što bez sumnje valja pripisati velikom udjelu supstrata u etnogenezi primorskih Ilira. Zbog toga neće biti smiono tumačenje po kojem i na užem liburnskom teritoriju treba također

²⁵ III 930 i s.

²⁶ Upor. Wiken, *Die Kunde der Hellenen von dem Lande und den Völkern der Apenminenhalbinsel bis 300 v. Chr.*, str. 26.

²⁷ VI 281.

²⁸ *Rivista d'Albania* I, 1940, str. 115.

²⁹ Upor. Varona kod Proba uz Verg. Eklogu VI 31.

³⁰ III 102.

pretpostaviti analognu društvenu organizaciju. Kod njih naime Hekatej iz Mileta s kraja VI st. prije n. e. spominje jedno pleme ili užu zajednicu s nazivom Hitmita (Ἰθμίται).³¹ Otkada je protumačena ekvacija Ἰττηνίξ = Τετραπόλις³² pruža se mogućnost da se i naši Hitmiti dovedu s njome u vezu. To više što elementu *huth* mnogi pridaju značenje numeričke vrijednosti »četiri«, posebno u etrurskom jeziku.³³ Po tome bi liburnska tetrapolitija bila čest sistema dodekapolitije, koji je zajamčen na širem mediteranskom području, a njezina struktura analogna onoj kod Salentinaca koji su svoje *duodecim populos* svrstavali u tri dijela (*in tres partes*), razumije se u svakoj po četiri od onih dvanaest *populi*. Dakle, i što se toga tiče Liburni su bili blizu Etrušćanima, kod kojih je dodekapolitija sigurno zajamčena (konfederacija dvanaest tzv. lukumonija),³⁴ a posebno ju je plastično definirao Vergil u svojoj Enejidi³⁵ kad za Etruriju kaže: *gens illi triplex, populi sub gente quaterni*, tj. sistem od dvanaest jedinica s tri puta po četiri manjih zajednica. Važno je napomenuti, da Etrušćani nisu primijenjivali ovaj sistem samo u svojoj matici zemlji između Arna i Tibera, već su ga uspostavljali i u područjima na kojima su širili svoju dominaciju po Italiji. Tako su imali posebnu konfederaciju u tom sistemu južno od Tibera, u Kampaniji, a isto tako i u sjevernoj Italiji, preko Apenina.³⁶ Uzevši u obzir karakter tog sistema, a posebno etrursko-liburnske afinitete koji se očituju i na drugim poljima, moguće je pretpostaviti da su i Liburni imali više takvih sistema duž Jadrana, na svim područjima gdje su se oni nalazili pa tako i na o. Korkiri. Stoga bi se pojava dodekapolitije na Alkinojevu otoku mnogo lakše mogla pripisati onom protoliburnskom elementu, nego bilo kojem drugom, a pogotovu prije nego li grčkom svijetu, koji se tu pojavio poslije Liburna.

Kakva su karaktera bile one manje jedinice, dvanaestine u sistemu liburnske dodekapolitije, nije moguće utvrditi. Vjerojatno su i tu ranije postojali *populi*, tj. organizacije manjeg obima vezane rodovskim sponama, onakve kakve su bile kod Etrušćana, Salentinaca, Peuceta i dr, a za koje, kako smo vidjeli, antički pisci upotrebljavaju termin *populi*. Iz tih zajednica razvile su se u toku željeznog doba teritorijalne zajednice (općine), koje klasični pisci i natpisi nazivaju *civitates Liburniae*. Držim, međutim, da je moguće utvrditi historicitet tih *civitates* i prije Plinija koji ih spominje.³⁷ Vidjeli smo, da se

³¹ K. Müller, *Fragm. histor. Graec.* I fgt 63.

³² K. Olzscha, u *Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung*, 1936, str. 105; upor. i moj sp. rad u *Vjesn. dalm.* LIII 1952, str. 84.

³³ Vidi ipak kolebanje između značenja »četiri« i »pet« u M. Pallottino, *sp. dj.* str. 349.

³⁴ Literatura o tome je brojna. Upor. M. Pallottino, *sp. dj.* str. . . .

³⁵ X 202.

³⁶ Upor. npr. B. Nogara, *Gli Etruschi e la loro civiltà*, str. 62.

³⁷ III 21.

kod Mesapa kao elementi sistema navode polisi. Kako je poznato, riječ *polis* ima mnogostruko značenje. Važno je, kakvo bi značenje mogla imati u liburnskom društvu. Naime, u 21. poglavlju Ps. Skilakova Peripla,³⁹ gdje se donose podaci o Liburnima, nepoznati autor nabraja nekoliko tih polisa, kojih je identifikaciju veoma teško izvršiti, jer su oblici u kojima su predani veoma iskvareni. Svi raniji izdavači Peripla prevodili su u tom poglavlju grčki termin *polis* s latinskom *urbs*. Upozorio sam da je takvo shvaćanje nepravilno, tim prije što se tu ne donese imena mjesta (toponimi), već kako sam utvrdio etnonimi, tj. imena stanovnika pojedinih naselja u nom. plurala (»Ninjani«, »Nediti«, »Apsiréani« i sl.).⁴⁰ Zbog toga i sada smatram, da bi adekvatan prijevod riječi *polis* na ovom mjestu bio *civitas*. Drugim riječima, lime nije bila označena neka urbanistička kategorija (vjerojatno su svi ti liburnski gradovi imali još tada karakter *oppidum-a*), već društveno-administrativna. Bez obzira što taj podatak ne možemo pripisati prvom autoru Peripla, logografu Skilaku iz Karijande skraja VI st. prije n. e., ne može biti sumnje da je kasniji glosator uzeo te podatke iz realne situacije. Zbog toga bi se historicitet onih *civitates* što ih Plinije spominje mogao pomaknuti za par stoljeća unatrag. Isti pisac, govoreći o tome tko sve potpada pod juridički konvent sa sjedištem u Skardoni (*Scardona*, Skradin), piše da on obuhvaća sve Japode i četrnaest liburnskih općina (*Japodes et Liburnorum civitates XIII*).⁴¹ Važno je upozoriti da autor pružajući podatke o Salonitanskom konventu, donosi broj dekurija pojedinih zajednica, a u Naronitanskom i broj dekurija i, po Varonu, broj od *LXXXVIII civitates*, ali ove se ne odnose ni na koju zajednicu, dok je onih *XIII* isključivo liburnskih. Sam iznos tog broja nije ovdje toliko važan: važna je činjenica da on namjerno precizira taj broj općina u kome su Liburni bili sistematizirani, odnosno da ističe numerički karakter liburnske organizacije. Iz toga se može povući zaključak da je takav karakter imanentan njihovu društvenom ustrojstvu. U njegovo doba (ili bolje u doba u kome su nastali izvori kojima se Plinije služio)⁴¹ tih općina je bilo četrnaest. Teško je sada spekulirati s brojevima i domišljati se, kako je od dvanaest (odnosno od trinaest, ako su Liburni imali isti sistem kao što je bio kod Alkinoja i kod Mesapā) postalo četrnaest. Moglo se to dogoditi i naknadnim pridruživanjem još neke *civitas*. Ali važno je to, da je brojčani sustav, zahvaljujući više puta spomenutom liburnskom konzervati-

³⁹ K. Müller, *Geogr. Gr. min.*, str. 26. Upor. i moj prilog u *Radu Jugosl. akad. zn. i umjetn.* 306, str. 136 i d.

⁴⁰ M. Suić, sp. djelo, *Rad Jug. akad. zn. i umjetn.* 306, str. 151 i d.

⁴¹ *Sp. dj. i m.j.*

⁴¹ To su Agripina *discriptio Italiae*, cenzorske liste statistike provincija, sve iz doba August i dr. i vrlo rijetko donosi njemu suvremene podatke, tako da često u njegovu djelu susrećemo podatke historijske geografije.

vizmu, uspio da se održi do ranog Carstva, upravo kao i neke druge pojave iz oblasti društvenog života. U Plinijevo doba podjela na određeni broj općina imala je samo formalni karakter, jer su se neke od tih civitates već dotada razvile u municipije, bilo stjecanjem *ius Italicum*,⁴² bilo stjecanjem civiteta njihovih građana od strane careva od Julijevaca do Flavijevaca,⁴³ ili pak organskim prerastanjem jedne peregrinske civitas u *municipium*. Kolektivno shvaćanje i solidarnost tih liburnskih civitates još više dolazi do izražaja na natpisu,⁴⁴ gdje se opet one zajedno pojavljuju, a to samo potkrepljuje našu interpretaciju Plinijeva teksta.

Predečničkog je karaktera i postanja i pojava oktenija, tj. sistema računanja vremena u razmacima od osam godina. On je bio u primjeni i kod ilirskih Delmata, kako donosi Strabon,⁴⁵ koji su ponovo dijelili zemljišta svake osme godine. Ta bi pojava potjecala iz proto-ilirskog perioda i bila bi suvremena kretsko-mikenskoj eposi na Balkanu, kako misli M. Budimir.⁴⁶ Prema tome taj je sistem bio u upotrebi prije seobe Dorana. Nismo kompetentni da sudimo treba li tu pojavu izvan historijske ilirske postojbine vezivati uz Ilire, ali svakako će biti ispravan zaključak da se retencija tog sistema kod naših Delmata provlači od dalekih vremena, koja prethode konačnom etničkom formiranju Ilira. Opravdan je zaključak da je taj isti sistem bio u primjeni i kod drugih balkanskih Ilira, a kod Delmata, kako se vidi, sve do najranijeg Carstva.

Treća pojava koja nas vodi u stari mediteranski svijet jest poznata ginekokracija kod Liburna. I o njoj je višekrat bilo govora, ali neće biti na odmet da se kaže koja riječ više. Vijest o tome sačuvana je u već spomenutom Ps. Skilakovu Periplu. On u 21. poglavlju, gdje opisuje zemlju Liburna, donosi slijedeće:

οὔτοι γυναικοκρατοῦνται, καὶ εἰσὶν αἱ γυναῖκες ἀνδρῶν ἐλευθεραί, μίσγονται δὲ τοῖς ἑαυτῶν δούλοις καὶ τοῖς πλησιοχώροις ἀνδράσσι.⁴⁷

Tri su elementa tu važna: prvo, Liburnima vladaju žene; drugo, one su slobodne od muškaraca; treće, one se pare sa strancima i robovima. Opći smisao podatka ukazuje na neobično samostalan položaj žene u liburnskom društvu, na njezinu potpunu neodvisnost od

⁴² I o tome je literatura veoma brojna. Upor. A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia Romana*, Bern, 1954, str. 94 i d. Upor. i M. Suić, »Municipium Varvariae«, *Diadora* II, 1962, str. 180 i d.

⁴³ Za Julijevaca stekla je civitet npr. *Aenona* (Nin), a za Flavijevaca *Tar-satica* (Rijeka) i *Scardona* (Skradin). Upor. A. Degrassi, *op. cit.*, str. 104 i d.

⁴⁴ Natpis glasi: *Neroni Caesari Germanici filio, Ti(berii) Aug(usti) n(epoti), divi Aug(usti) pro(nepoti), flamin(es) Aug(ustales), civitates Liburniae*. Upor. K. Patsch, *Wissensch. Mitteil. Bosn. u. Herc.* V, str. 218.

⁴⁵ VII 315.

⁴⁶ M. Budimir, »Iliri i Prailiri«, *Vjesn. dalm.* LIII, 1952, str. 12.

⁴⁷ K. Müller, *Geogr. Gr. min.*, str. 27.

muškarca, u ovom slučaju i od »bračnog druga«, a onda posebno na veoma slobodne odnose sa suprotnim spolom, zbog čega neki govore i o promiskuitetu kod Liburna. Daleko je to od idiličke slike patrijarhalne porodice u grčkom ili u rimskom društvu. Sasvim je razumljivo da je ta »egzotična« pojava u starih Liburna izazvala posebnu pažnju u nekih starih autora, ne samo u vrijeme postanka gore navedene vijesti u Periplu, već i mnogo poslije toga. Nikola Damascenski donosi da su liburnske djevojke mogle slobodno održavati odnose s kim su htjele, sve dok ne bi dobile dijete koje je našlo svog oca.⁴⁸ Očito je uloga muškog partnera bila tu drugorazredna. To se očituje opet u načinu na koji su liburnske žene obavljale porođaj. Po Varonu, one su usred posla, čim bi ih spopali trudovi, udaljile se, donijele novorođeno dijete i nastavile posao, a mnogo poslije oćevima je bilo prepušteno da utvrđuju koje je njihovo dijete i to na temelju sličnosti djeteta s ocem!⁴⁹ Nesigurnost očinstva tu je kristalno jasna, pa uzevši stari podatak iz Peripla i netom opisanu praksu, mogao je Nikola iz Damaska ustvrditi da Liburni imaju (posjeduju) žene zajednički.⁵⁰ Od toga do promiskuiteta samo je korak dalje. Međutim Nikola Damascenski je ipak malo pomutio pravu sliku. Tu se ne radi o posjedovanju žena i o promiskuitetu kao takvom, jer bi se to teško moglo uskladiti s činjenicom, da su žene zaista bile u neobično povlaštenom položaju, upravo da su vladale u liburnskom društvu (kako donosi Ps. Skilak, prema tome nisu mogle biti tek sredstvo seksualnog izživljavanja. Položaj žene kod Liburna, posebno djevojaka, mnogo nas podsjeća na praksu etruščanskih djevojaka, koje su se prije udaje podavale za novac da bi sebi namakle potreban miraz.⁵¹ Ako u svim tim vijestima oljuštimo moguća zamašnjivanja, a još više nerazumijevanja antičkih pisaca i njihovu nesposobnost da se užive u jedan svijet koji je tako oštro odudarao od njihova, ostaje zaključak da je položaj žene kod Liburna bio veoma povlašten. Nema tu ni traga muževljeve *potestas*, ne samo nad ženom nego vrlo vjerojatno i nad djecom. Podavanje strancima (a i robovima, kako kaže Ps. Skilak, koji su opet samo stranci) može se tumačiti kao hijerodulija, kako sam to već prije zastupao.⁵² Ali samom se tom hijerodulijom ne može protumačiti uloga i položaj žene, jer podavanje žena gostima javlja se i u krutim patrijarhalnim zajednicama. Tu dakle imamo nekoliko elemenata koje treba razlučiti. Najvažnije je: sloboda žene od muškarca, njezina neodvisnost i njezina »vlast« (ginekokratija). Sve drugo proističe iz toga i valja

⁴⁸ Varon, de re rust. II 10, 8.

⁴⁹ K. Müller, *Fragm. bist. Gr.* str. 458.

⁵⁰ *Ibid.*: Αἰθίορνοι κοινὰς τὰς γυναῖκας ἔχουσι.

⁵¹ O tome npr. B. Nogara, *sp. dj.* str. 76; M. Pallottino, *sp. dj.* str. 170 i d.

⁵² Upor. moj rad u *Vjesn. dalm.* LIII, 1952, str. 86.

uskladiti s time. R a d i š n e liburnske žene (kojima zbog toga Varon iskazuje hvale)⁵³ sačuvala su povlašten položaj iz davnih vremena, kad je matrijarhat bio stvarnost na većem dijelu Mediterana. I to je dakle jedna izrazita konzervativna crta u njihovu etnosu. Ona se održala unatoč brojnim i, razumljivo, bitnim društvenim promjenama što ih je liburnsko društvo doživjelo kroz dugi niz stoljeća, ne samo u fazama svoje etnogeneze, nego i poslije toga, do u odmaklo željezno doba, kako se vidi sve do rimskih vremena. Nema sumnje da je spomenuta pojava u biti odraz nekadašnjeg matrijarhata. Ali bi isto tako bilo promašeno tražiti matrijarhat u liburnskom društvu u doba postanka Periplusa (koji donosi vijest o ginekokraciji), ili pogotovu u rimsko doba. Tu se moralo dogoditi ono što se i inače često događa: forme se čuvaju, a sadržaji se mijenjaju kako diktira život i razvoj društva. U svakom slučaju o nekoj retardaciji u razvoju liburnskog društva ne može biti govora. Protiv nje najrječitije govore proizvodi njihove materijalne kulture koja, u okviru ostalih kultura željeznog doba na tlu Ilira, svojim karakterom i kvalitetom zauzima istaknuto mjesto.⁵⁴ Od nekadašnjeg matrijarhata ostao je slobodan položaj žene, koja je i dalje imala znatnog udjela u privređivanju, a kod liburnskih pirata, koje su njihove ekspedicije često i dugo odvlačile iz njihovih domova, one su nerijetko bile i čuvarice ognjišta i glave obitelji. No i već same te reminiscencije na nekadašnji matrijarhat dale su liburnskoj ženi položaj koji oštro odudara od položaja žene u patrijarhalnom društvu, a pojedini rituali (kao što je podavanje strancima) ostali su kao tradicionalne institucije, ukorijenjeni običaji koji su se sačuvali upravo zato, što su uspjeli da se prilagođuju procesu društvenog razvitka. Međutim njihovo pravo izvorno značenje, kao i sam njihov postanak, antički Liburni vjerojatno više nisu bili u stanju da protumače. U tome je bit svih religija: ljubomorno čuvanje tradicija, spašavanje vanjskih formi i konzervativnost vremenu usprkos. A da su spomenute crte bile u uskoj vezi s religioznim shvaćanjima starih Liburna, upravo njihov dio, govore pojave iz oblasti njihovih kultova. Nikako ne može biti slučaj da su upravo u tom društvu, gdje su reminiscencije na matrijarhat bile tako žive, ženski kultovi bili gotovo redovita pojava. S područja Liburna poznata su relativno brojna epihorska ženska božanstva: Anzotica,⁵⁵ Ica,⁵⁶ Iria,⁵⁷ Jutossica,⁵⁸ Latra,⁵⁹ Sentona.⁶⁰ Sve

⁵³ Sp. dj. i mj.

⁵⁴ Upor. literaturu u bilj. 11.

⁵⁵ Not. degli scavi 17, 1939, str. 50 i d. Upor. H. Krahe, *Die Sprache der Illyrier*, Wiesbaden, 1955, str. 80.

⁵⁶ CIL III 3031. H. Krahe, sp. dj. str. 83.

⁵⁷ CIL III 3032 i 3033. H. Krahe, sp. dj. i mj.

⁵⁸ CIL III 10074. H. Krahe, sp. dj. i mj.

⁵⁹ CIL III 2857-2859. H. Krahe, sp. dj. str. 84.

⁶⁰ CIL III 3026, 10075, 10076. H. Krahe, sp. dj. str. 85.

su to lokalna ženska božanstva, koja se štiju više manje u okviru jedne teritorijalne zajednice (općine, lat. *civitas*): *Latra* u Nadinu (*Nedinum*), *Anzotica* u Ninu (*Aenona*) itd. Većine njih posebna uža svojstva i atributi nisu nam poznati, ali, kad ih svedemo na jedan zajednički nazivnik, oni na jedan ili na drugi način predstavljaju sublimaciju i kult ženskog principa kao glavnoga u pojedinim zajednicama. Svaka od tih božica je na svoj način *Magna Mater* pojedinih zajednica koje svoje podrijetlo vode iz neolitskog zemljoradničkog matrijarhalnog društva, upravo kao i ženska božanstva antičkih *Histra* (kod kojih se supstrat također znatno očituje i u čemu su dosta srodni *Liburnima*): *Nebres*,⁶¹ *Ica*,⁶² *Boria*.⁶³ Tu je problem rodosti i plodnosti našao adekvatan izraz u kultu, koji je u ranijim vremenima po formi i sadržaju bio srodan poznatim kultovima minojske Krete i drugih oblasti Mediterana. Konkretnije se tumačenje može dati za kult ninske Anzotike. U jednom natpisu ona ima uz epihorsko ime i rimsku interpretaciju te se naziva *Venus Anzotica*.⁶⁴ Naravno da to nije bila klasična Venera, božica ljepote, već *Urania*, kozmički i zemaljski princip života i rodosti, kao što su to bile »Venere« i u drugim područjima drevnog Mediterana: *Aštarta*, *Ištar*, *Kibela*, *Anahita*, *Angitia*, *Angerona* itd. Da je takvo tumačenje na pravu putu, pokazuje njezina statua koja je također nađena u Ninu.⁶⁵ Tu je prikazana Venera u stojećem stavu (po tipu *Venus pudica*), u obradi s dosta izrazitim crtama provincijalne skulpture (široki bokovi, približene atrofične dojke, tendencije k stilizaciji kose i draperije i sl.), a pored nje nalazi se njezin muški poredar, princip muške rodosti i plodnosti. On je prikazan u liku božanstva *Prijapa*, koji svojim hipertrofiranim falusom, kako je to u njegovoj ikonografiji uobičajeno, pridržava obilje plodova. Ono u čemu treba tražiti izraz domaćih shvaćanja, to je činjenica da je domaći klesar, uzevši za realizaciju muškog principa i poredra svom vrhovnom ženskom božanstvu lik klasičnog *Prijapa*, ovoga drastično subordinirao ženskom principu, jer je lik *Prijapa* više nego li za polovicu manji od Anzotike. To nikako ne može biti slučajno. I tu treba tražiti odraz položaja žene u liburnskom društvu, kao i u činjenici, da su sva domaća liburnska božanstva (ona koja imaju i epihorsko ime) ženska božanstva. Prema tome i ovdje se

⁶¹ CIL V 8133. H. Krahe, *sp. dj.* i mj.

⁶² Isto božanstvo kao i ono iz *Liburnije*. Novi nalaz iz *Pule*, neobj.

⁶³ CIL V 7. H. Krahe, *sp. dj.* str. 82.

⁶⁴ Upor. M. Abramić, u *Bericht über d. VI. Interat. Kongr. für Archäologie*, Berlin, 1940, str. 174 i d.

⁶⁵ Isti, *spom. dj.* i mj. Upor. i moj rad u *Vjesn. dalm.* LIII, 1952, str. 87. Sliku donosi M. Abramić, *sp. dj.* tab. 4a. U svom spomenutom radu naveo sam analogije, gdje se javljaju božanski parovi ovakva karaktera, kao *Artemida-Hipolit*, *Ištar-Tamuz*, *Aštarta-Adonis*, *Kibela-a Atis* itd. Svi ti kultovi imaju srodnost u osnovnom značenju. Upor. F. Altheim, *Terra Mater*, Giessen 1931, str. 150 i d.

mogu veoma lijepo uskladiti naprijed obrađeni podaci o mediteranskim crtama u liburnskom društvu s pojavama iz oblasti liburnskih kultova. Sve što je izneseno: i sistem društvene organizacije (dodekapolitija, odnosno tetrapolitija) i oktenij, i ginekokracija i residui matrijarhata, i ženski kultovi pokazuje, kako su bili jaki i izraziti predetnički elementi u etnogenezi primorskih Ilira, kojima, po našem mišljenju, tzv. protoliburnski stratum predstavlja glavnu podlogu, pa se zbog toga te crte i očituju u društvu historijskih Liburna.

*

Smatrao sam potrebnim još jednom detaljnije obraditi probleme koje sam načio ili sam ih se samo dotakao u prijašnjim radovima. Time, naravno, nije iscrpen sav repertoar koji bi se mogao uklopiti u tu temu. Lingviste još uvijek očekuje važan i zanimljiv posao da utvrde i srede toponomastičku građu koja se može pripisati predetničkom supstratu. Vjerojatno je da će u toj reviziji mnoga imena mjesta, koja su se pripisivala Ilirima, biti prepoznata kao predilirska. Što se tiče materijalne kulture, ona je već dosada dala vrijednih rezultata. Ostaje međutim i dalje zadatak naše prahistorijske arheologije da kulturno definira uže jadransko područje od neolita do željeznog doba kako bi se utvrdilo što tu ima specifično i pod kojim se uvjetima na tom području odvijao proces etnogeneze. Tada će zacijelo biti lakše objasniti uzroke zbog kojih su se upravo na tom obalnom pojasu tako dobro i tako dugo sačuvale pojave koje svoje korijenje vuku iz dalekih vremena Predilira i Protoilira.

M. Suić: FROM THE MEDITERRANEAN HERITAGE
OF THE ADRIATIC ILLYRIANS

Summary

In the region which was inhabited by the Adriatic Illyrians, from the Histrians to Epirus, one can observe a number of phenomena which are in character pre-ethnic, i. e. Mediterranean. These phenomena appeared here as the beginnings of the ethnogenesis of the Balkan Illyrians: before the appearance of the Illyrians, and later during the proto-Illyrian and the pre-Illyrian stages, as late as the beginnings of the Iron Age. Owing to the well-known conservatism of this seaboard region, such phenomena had been preserved in the historic period and are, though only in part, touched upon in the historic sources.

This is especially true of the ancient Liburnians. This peri-Adriatic element, which had played an important role on the Adriatic as early as the late Bronze Age during what the author calls the proto-Liburnian period, was the basic pre-ethnic substratum of the Illyrians along the seaboard and, as hinted by ancient writers, was possessed of a considerable number of characteristics and institutions inherited from the earliest stages of Illyrian ethnogenesis. This element connected not only the eastern shore of the Adriatic but also the western shore and information from the Greek authors from VI c. B. C. and later is in isolated fragments which point out the extent of their earlier settlements along the shores of the Adriatic.

The system of *dodecapolitia* (tetrapolit'ia respectively) can be observed in the Adriatic region and it should undoubtedly be assigned to the pre-ethnic substratum and along the shores of the Adriatic this consisted of the above-mentioned proto-Liburnian element. The system appears on the *Corcyra* (Corfu) as can be attested from the *Odyssey* of Homer. Taking into consideration the obvious presence of the Liburnians on this island, of which Strabo informs us, the phenomenon can be assigned to the Liburnians who had arrived there before the Greek Eretrians and Corinthians. Hecataeos of Milet mentions the tribe of the *Hythmitai* as living in the neighbourhood of the Liburnians, and whose name contains the basic element meaning »four«. The Sallentinians were divided into twelve *populi*, and Pliny mentions twelve Illyrian *populi* in connection with the *Peucetae*. Probably the Liburnians had also been divided into twelve *populi*, three groups of four, comparably to the Etruscans. These units had later, during the Iron Age, developed into the well-known Liburnian *civitates*. The Liburnian *poleis* of Ps. Scylax should be taken not as *urbes* but as *civitates*. The selfsame *civitates Liburniae* appear in inscriptions, and are also mentioned by Pliny who says that their number was fourteen. It is important that Pliny insists on the numerical system of such *civitates* in the Scardo-

nitan juridical conventus, so it could be surmised that the number of the *civitates* (earlier *populi*) was at first twelve resp. thirteen, as with the Messapians and on the island of Alcinous.

Another phenomenon originating in these pre-ethnic periods is the octennium, the system of reckoning time, which appears over the wider regions of the Balkan peninsula. The system is documented with the *Dalmatae* who, according to Strabo, divided their land after every eight years.

A further phenomenon from the same stage is the well-known gynocratia of the Liburnians. This is undoubtedly a reminiscence of the Mediterranean matriarchy. The information from Ps. Scylax, Varro, and Nic. Damasc. suggest that Liburnian women, similarly to Etruscan women, enjoyed not only family freedom but also a privileged position in society. From the earlier matriarchy only *hierodulia* remained, i. e. intercourse with strangers (guests), independence from husband, and, if Varro is to be believed, uncertain paternity which was conditioned by free intercourse of Liburnian girls.

The reflection of such a position of women in Liburnian society is manifest in Liburnian epichoric cults. All deities of Illyrian names are female (*Anzotica*, *Ica*, *Iria*, *Jutossica*, *Sentona*), and of similar character were probably the female deities of the neighbouring Histrians: *Boria*, *Nebres*, *Ica*. All these are ancient cults associated with fecundity and fertility, and each of these goddesses is in a way the *Magna Mater* of a particular territorial unit (*civitas*). The meaning of these cults can be best observed in the goddess *Anzotica*, which is *Venus* in Roman interpretation. Her statue, found at Nim (*Aenona*) shows the male parhedrus (the principle of male fertility) drastically subordinated to the female principle, to *Anzotica* herself. Thus the iconographic realisation of this composition cannot be set apart neither from the general phenomenon of female cults nor from the position of Liburnian women in society.